

JAN GEBHART
JAN KUKLÍK

druhá republika 1938–1939

SVÁR DEMOKRACIE
A TOTALITY

v politickém, společenském
a kulturním životě

PASEKA
PRAHA
LITOMYŠL
2004

s
z
t
b
v
he
sp
ku
sl
díl
sp
stan
rod
naci
střed
větší
polit
jedna
ce, je
sailes
česko
i kultu
padu
1939
slovens
a Mora
Kuklíka
ročí mn
ni prote
smyslu
navíc v
oc

Z pohledu nacistů se stal proces začleňování ekonomiky Říšské župy Sudety a dalších zabraných území do velkoprostorového hospodářství nacistického Německa zvláště významný jak stávající strukturou ekonomiky tohoto území, tak i stavem, v jakém se v době Mnichova ekonomika nacházela. Připojením obsazeného území získalo hitlerovské Německo i oblasti převážně průmyslové, z nichž zejména území severních a severozápadních Čech patřila k nejprůmyslovějším oblastem ve střední Evropě. Po léta se tu vytvářely a využívaly přirozené předpoklady pro rozvoj hornictví, těžkého průmyslu (chemie), ale především řady odvětví lehkého průmyslu, jehož výroba byla pro severní část pohraničí českých zemí charakteristická po celou řadu desetiletí. Kapacity tohoto spotřebního průmyslu byly tradičně orientovány na vývoz a exportní možnosti charakterizovaly toto území jako teritorium nejen vysoce průmyslové, ale i vysloveně exportní.⁷³ Záhy se ale ukázalo, že převaha exportního spotřebního průmyslu přinášela i problémy a měla své negativní stránky. Tento průmysl totiž závisel na dovozu surovin. Také celková skladba průmyslové výroby se brzy projevila jako nepřilíš vyhovující a brzy se stala základním problémem pro hospodářský rozvoj regionu v rámci celé Velkoněmecké říše. Podobně působily i propastné rozdíly mezi průmyslovými aglomeracemi a oblastmi s málo produktivním a relativně zaostalým zemědělstvím. S tím bezprostředně souvisely a na to navazovaly výrazné rozdíly v demografické a sociální skladbě, vyplývající z odlišného historického vývoje jednotlivých zabraných území. Tyto tendence se ještě prohloubily, když po 1. září 1939 Berlín jednoznačně požadoval přednostní a bezvýhradnou orientaci na válečnou výrobu. „Hospodářský příkaz doby“ vytvářel mnoha podnikům často nepřekonatelné překážky při plnění direktivně stanovených úkolů a přidělovaných surovinových a energetických kvót.⁷⁴

PŘEMĚNY POLITICKÉHO ŽIVOTA DRUHÉ REPUBLIKY

Do vnitrozemí přicházely ze zabraných pohraničních území stovky a tisíce zoufalých uprchlíků, kteří ztratili nejen domov, ale i práci. Existenční a sociální nejistota ovšem doléhala i na další skupiny českého obyvatelstva, zvláště z řad státních zaměstnanců. Avšak nejvíce a nejbezprostředněji ovlivnily důsledky Mnichova vnitropolitickou každodennost Československa. Poměrně rychle přestávalo fungovat stávající liberálně demokratické uspořádání. Mocenskopolitický systém, který jej garantoval, se zhroutil.

Hned v prvních dnech po Mnichovu se hledalo vysvětlení, jak a proč mohlo dojít k mnichovské katastrofě a kdo za ni nese zodpo-

Snímky zachycující útěk českých uprchlíků ze zabraného pohraničí do vnitrozemí druhé republiky.

Útěk českých uprchlíků ze zabraného pohraničí do vnitrozemí druhé republiky

vědnost. Z pravé strany politického spektra sílily stále méně zastřené útoky především na praktické výsledky politiky skupiny Hradu a na dosavadní vládní koalici. V očích veřejnosti totiž představovaly dva hlavní opěrné sloupy dosavadního parlamentního demokratického systému a z něho vyplývajícího způsobu vlády. To, že se záměrně opomíjely, zastíraly a přecházely rozhodující vnější mezinárodně politické vlivy, role západních appeaserů a zvláště hitlerovského Německa při přijetí mnichovského řešení, vyplývalo z obav, že „nová“, okleštěná republika při nepříznivé konstelaci nemusí dosáhnout garancí nových hranic, a z řady důvodů se proto považovalo za nevhodné až netaktické dráždit velmoci.

Rudolf Beran, předseda nejsilnější republikánské (agrární) strany, zastával názor, že se republika ocitla v důsledku absolutního zklamání západních spojenců v nejtěžší situaci, v jaké se až dosud kdy nalézala. Soudil, že na rozdíl od minulých let nemá žádné spojence a Německo bude hledat všechny důvody, aby nemuselo dát garance nových hranic. Proto považoval za nezbytné postarat se o to, aby „veškerá zklamání v duši všech Čechů neměla nepříznivý vliv na další vývoj“. ⁷⁵ V tomto kontextu se jevílo jako logické, že prakticky ve veškerém vládním tisku přestalo být Německo byt i jen náznakem označováno za hlavního původce mnichovských rozhodnutí a brzy také

utichala ostřejší kritika postupu západních signatářů mnichovské dohody. Tím více ale zesilovaly útoky na principy dosavadního československého politického systému, na parlamentarismus a na politické strany. Viník „měl a musel“ být nalezen a veřejně označen. Ve společnosti stále více nacházely ohlas názory, že vedle odpovědných ústavních činitelů to byla právě koaliční vláda více politických stran, jež způsobila převládnutí stranického egoismu nad obecnými národními a státními zájmy.

V hledání viníků národní katastrofy nezůstávali stranou ani jednotliví politici a významné osobnosti minulého režimu. Zpočátku v mlhavé a záhy ve zřetelnější podobě se útočilo i na principy politiky T. G. Masaryka. Po abdikaci E. Beneše na prezidentský úřad se ale hlavní výtky a až nevybíravé útoky snažely především na jeho hlavu. ⁷⁶ Terčem tiskových ataků se staly i další demokraticky smýšlející osobnosti spjaté s právě minulou dobou, kterým bylo mylně přisuzováno spojení s „kulturním bolševismem“. Předmnichovský režim a jeho představitelé našli odsouzení i u nejvyššího představitele katolické církve, pražského arcibiskupa kardinála Karla Kašpara. V Pastýřském listě, jež byl čten v kostelech dne 16. října 1938, varoval před činností v duchu metod minulosti, které „uvalily na náš národ tolik béd“, vyslovil se proti bezbožnictví a promluvil proti „diktátu těch, kteří zneužili jim svěřené moci“. K duchovní minulosti první republiky pravil: „Národu byly stavěny na odiv modly, aby je uctíval jako vykupitele – jako pod horou Sinaj byl lid sváděn k modloslužbě.“ ⁷⁷

Mezi prvními, kdo vycítili příležitost a přicházeli s demagogicky laděnou kritikou vlády politických stran, razantně vystupoval zejména Polední list Jiřího Stříbrného. 9. října s rozhořčením konstatoval, že strany chtějí nadále zůstat starými stranami, zatímco „národ krvácí, každý hledí, aby pomohl, ale partaje, jejichž systém zavinil tento stav, zůstanou dál. Věru, je pořádnému Čechu trpko.“ A o čtyři dny později se s politickou minulostí první republiky vypořádal i sám J. Stříbrný. Neztotožňoval se se snahami koaličních politických stran „solidarizovat se s ručením za minulost“, a naopak kategoricky požadoval, aby nový státní život přivedl do politiky „nové lidi“. „Je nejvyšší čas, aby to pochopili pánové,“ psal J. Stříbrný, „kteří až dosud se vždycky mýlili. Mýlili se za Rakouska, mýlili se za světové války a mýlili se tvrdšíjně i nyní.“ Jeho očekávání, že ti, „kteří jsou odpovědní za národ, z vlastní vůle a taktu opustí své místo“, se prý nesplnilo, a proto vyzval členy a stoupence politických stran, aby si „udělali pořádek sami“. ⁷⁸

Soudobý politický život začala rychle ovládat myšlenka provést zásadní změny v dosavadním politickém systému a mocenském uspořádání. V dobové frazeologii dostala idea poněkud eufemistické označení jako „přebudování“ či „zjednodušení“ politického života.

Ve skutečnosti se jednalo o poměrně radikální rozchod s dosavadním mocenskopolitickým uspořádáním liberálně demokratického typu, které podle názoru tehdejších aktérů v kritickém okamžiku selhalo a nedokázalo obhájit základní národní a státní zájmy. Napravit to měla nastupující „revoluce“, někdy označovaná jako „podzimní revoluce“, kterou vyvolaly a vedly nacionálně konzervativní síly, které se chopily příležitosti, jak se prodrat k moci.

Na převzetí iniciativní role v procesu zjednodušování politického života si dělalo ambice hned několik politických subjektů. Spolu s Národní ligou J. Stříbrného se ohlásilo se svými nároky již v prvních říjnových dnech roku 1938 i Národní sjednocení. Jeho předsednictvo považovalo za hlavní úkol zabezpečit „ryzost národního života ve slovanském státě Čechů, Slováků a Podkarpatorusů“, za neméně důležitou označilo nutnost „bránit stát před cizími živly, zabezpečit práci a výdělky všem vrstvám lidu“. Příkazem doby se podle nich stala potřeba „soustředit politické strany“. A v této fázi si představitelé Národního sjednocení, plni sebevědomého uspokojení, nárokovali čelné místo v tomto procesu: „Jestliže naše politická pravda došla dnes všeobecného uznání, není důvodu, aby politická strana, která byla jejím nositelem a hlasatelem, rezignovala na svou

*Rudolf Beran –
předseda nejsilnější
Republikánské (agrární)
strany – profilující
politická osobnost
druhé republiky.*

existenci, anebo se dala komukoliv v područí,⁷⁹ psalo se v Národních novinách.

O svůj podíl na přebudování politického systému se ale hlásily i další politické strany. Důrazně tak činila především strana agrární, dosavadní největší a nejvlivnější strana vládnoucí koalice, která neztratila dominující vliv ani v Surového „úřednické“ vládě. Velmi instruktivně a s vědomím kontinuity politické síly promluvil za vedení této strany šéfredaktor Venkova a člen užšího předsednictva Rudolf Halík. V článku Čeho je potřeba nejdříve? shrnul výsledky jednání společné schůze předsednictva Republikánské strany, poslanců, senátorů a krajských důvěrníků, která se konala 3. října 1938. Především se přihlásil k myšlence „nového velkorysého programu budování nového státu“, na který podle jeho slov veřejnost dychtivě čeká. Jeho páteří měla být právě změna dosavadních politických poměrů, jež měly nejprve vést ke slučování stran. R. Halík sliboval: „Na věky odložíme stranické a ideologické boje. Už nic s levičáctvím a pravičáctvím! ... Zrevidujeme obsah i formu stranictví. Zjednodušíme stranický systém podstatným omezením počtu stran. ... Tisk, kulturu, tělovýchovu, sport a jiné instituce svedeme v jeden pramen.“⁸⁰ S pokusem formulovat činný, aktivní program pro nadcházející období vystoupil také předseda strany R. Beran. Podle jeho názoru „ihned musí být řešena otázka slovenská“. Národu se snažil vštípit, aby se naučil „živé lásce jen k sobě“, a chtěl ho vychovat „k národní solidaritě, když úplně zklamala mezinárodní...“ Vyslovil i předsevzetí, že se jeho strana přičiní, aby „z duše lidu byla vykořeněna osudová touha Slovanů po sebeobětování za vyšší zájmy lidstva“, a národní egoismus doplňoval výzvou, aby „za nic nebyl vyvoláván stranický boj“. R. Beran zároveň oznámil, že agrární strana zřídí stálovou komisi, která bude zaujímat stanovisko ke všem otázkám doby a podávat návrhy na jejich řešení. Tím dal zřetelně najevo, že se agrární strana hodlá postavit do čela konsolidačního procesu a vnést do „politických zmatků a mravního úpadu“ ideu vytvoření pevné vlády, zjednodušení stranicko-politického systému a odstranění politické řevnivosti.⁸¹

Agrární strana tento program zjednodušení politického života a budování nového státu dále rozvíjela a zdůvodňovala. Téměř každý den se v deníku Venkov objevovaly úvahy, kde hledat východiska a jakým způsobem postupovat. Jejich společným jmenovatelem se staly kritika „luxusu parlamentní demokracie“ a akcent na změny ve vnitropolitickém uspořádání státu, jež musí proběhnout ve jménu „záchrany národa“. V této souvislosti Venkov napsal: „Měli jsme nadbytek stran, nebylo by ziskem pouhé jejich zrušení. Boření není program, bude třeba organizace vnitřní, živé síly národa tak, aby vůle národa v duchu národní tradice, v duchu politických svobod se mo-

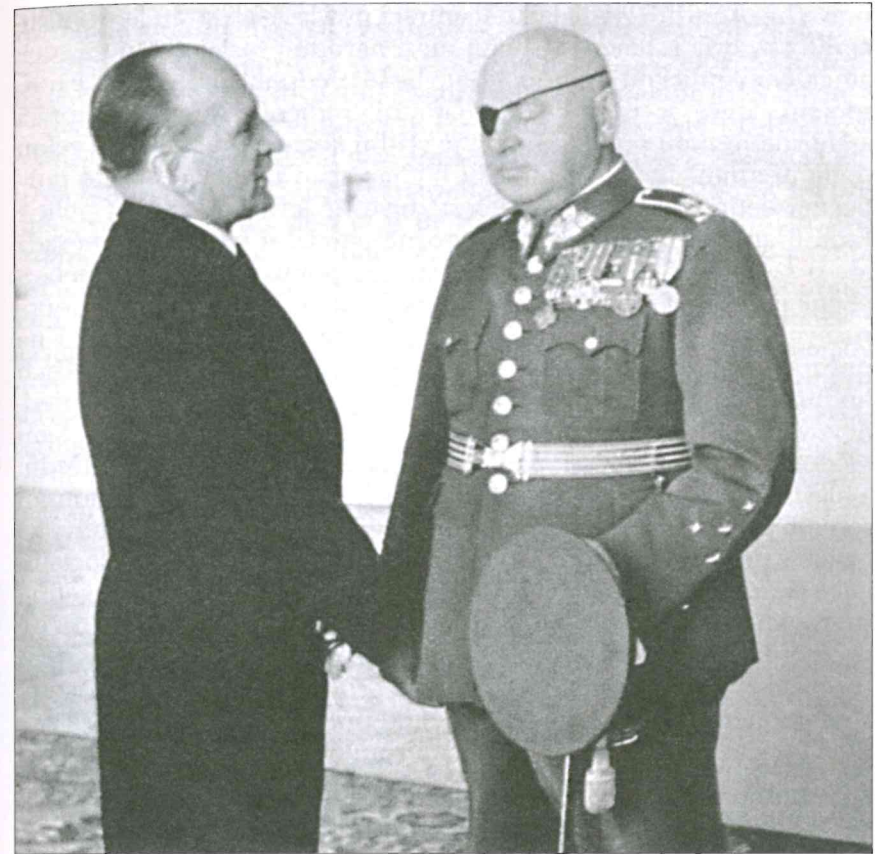
hla volně projevovat dále. Dnes není doba manifestů ani hesel, dnes je doba činů.⁸² A o jejich podobě a vyznění měla v první řadě rozhodovat agrární strana. Nemínila se vzdát svého prioritního postavení a k ostatním politickým stranám v tomto smyslu vyslala jasné signály.

Na problém zjednodušování politického života a program budování republiky měly zpočátku poněkud odlišný pohled další dosavadní koaliční strany. Všechny si uvědomovaly, že momentální stav bude neudržitelný, ale jen těžko se smiřovaly s představou, že ztratí svou samostatnost a přímou účast na politickém rozhodování.

Vnitropolitickou situaci republiky, jak se utvářela po Mnichovu, posoudil na svém zasedání 7. října 1938 ústřední výkonný výbor Československé strany lidové. Tato strana výrazně proklamovala vůli zachovat si samostatnost a zejména její předseda Msgre. Jan Šrámek zdůrazňoval potřebu dokázat, že „československá strana lidová žije“, v čemž spatřovali podmínku a záruku demokracie.⁸³ Lidovci ovšem souhlasili s názorem o nezbytnosti nové politické struktury. Prosazovali však zásadu „zjednodušit, ale neslepovat“. Požadovali v procesu sjednocení politických stran existenci potřebné jednotící ideje a programu, poněvadž „jestliže se budou sjednocovat strany, které si budou svým myšlením cizí, pak půjde více o slepování, a to logicky povede k pozdějšímu tříštění a rozkladu“.⁸⁴

Živnostenská strana projevila výhrady k prostému rozpuštění stran tzv. občanských a k vybudování jediné občanské národní strany, které se nabízelo. Naopak vedení vystoupilo s návrhem vytvořit prozatím blíže nedefinovanou „federaci občanských stran“.⁸⁵ Na postoje živnostenské strany měla ovšem tradičně silný vliv strana agrární, a tak živnostníci patřili k prvním, kteří se přiklonili a podpořili domínující roli strany agrární při koncentraci politického života.

Mnohem složitější a rozporuplnější reakce na proměny vnitropolitického klimatu charakterizoval vnitřní vývoj ve straně národně socialistické. Váhavost a rozkolísanost prostupovala jednání schůzí jejího předsednictva a o převažující jednotící platformě se nedalo hovořit. K prvním náznakům vyjasňování názorů ve vztahu k otázce slučování politických stran došlo na schůzi předsednictva 14. října 1938. Poslanec Karel Moudrý, generální sekretář, informoval o tom, že jej předšedlý den navštívili komunističtí poslanci Rudolf Slánský a Václav Kopecký a přednesli mu návrh na vytvoření jednotné národní strany práce, kterou by tvořili národní socialisté, sociální demokraté, lidovci a komunisté. Tento návrh učinili s vědomím, že jejich strana bude brzy postižena – na přání Berlína – zákazem činnosti, jak je o tom informovali generál Jan Syrový a ministr Josef Černý. Moudrý o tomto návrhu neprodleně jednal s organizačním tajemníkem sociálně demokratické strany, senátorem Vojtěchem Dundrem. Ten se zásadně stavěl proti spojení s komunisty a argumentoval tím, že taková spolu-

Ministerský předseda armádní generál Jan Syrový v rozhovoru s pražským primátorem a ministrem bez portfeje Petrem Zenklem.

práce by okamžitě vyvolala koncentraci pravicových stran, a doporučoval, aby byla zahájena jednání mezi národně socialistickou a sociálně demokratickou stranou.⁸⁶ Dalo by se předpokládat, že právě toto spojení, které se opíralo o dosavadní tradiční těsnou spolupráci a koordinovanou politiku na půdě vládní koalice prakticky po celou dobu předmnichovské republiky, bude přijato za základ úvah o politickém zjednodušení v řadách státotvorné levice. Ale vlivný politik Emil Franke prohlásil, že není možné parciální jednání, poněvadž jde o zásadní přebudování státu i stran a považoval by jej za nebezpečné jak z hlediska zahraničního, tak z hlediska vnitřního, a doporučoval účast v jednáních o koncentraci nejen na levici, nýbrž i na pravici. Věděl už totiž, a také to sdělil předsednictvu, že v nejbližších hodinách dostanou národní socialisté nabídku na součinnost ve sjednocování se stranou živnostenskou a s Národním sjednocením. Sám plédoval pro to, aby si národní socialisté udrželi pozici středu, a hlavně neopomněl zdůraznit, aby veškerá jednání dělali s vědomím republikánské strany. Na předsednictvu prezentovali svá stanoviska ovšem i příslušníci „legionářsko-sokolského“ křídla národně socialistické strany. Josef Patejdl vyjádřil obavu, že volání po vytvoření jedné strany, které se objevuje, bude koncem demokracie. Požadoval určité uvolnění politické linie strany, poněvadž dosavadní volební systém (poměrný) bude pomáhat totalitám, a proto je nutný i nový přístup. V podobném duchu, i když z poněkud jiného pohledu, hovořil ministr Petr Zenkl a žádal, aby strana formulovala, co chce dělat, koho pozve k jednání o koncentraci, případně jaké návrhy přijme, a dodal: „Musíme také zanechat veškerého romantismu, abychom nebyli předstížení vývojem věcí.“⁸⁷

18. října 1938 se sešlo předsednictvo znovu, nejprve jednalo s oběma parlamentními kluby a poté samostatně. Uvnitř strany se znovu projeví neshody, ale pro jednání o sloučení politických stran byla určena čtyřčlenná skupina ve složení ministr Petr Zenkl, poslanci Emil Franke, František Langr a Otakar Klapka. Za tuto skupinu E. Franke informoval o průběžném stavu jednání a připomínal, že věc byla zatím odložena, protože o principech sloučení se bude jednat až po určité výměně názorů. Upozornil, že i do tohoto procesu zasahuje mocný německý soused a „některá opatření u nás jsou v Berlíně od nás přímo objednávana,“ dodal. Předpokládal v následujících dnech pokrok v jednání mezi jednotlivými stranami a informoval, že směrnice pro slučování stran, na nichž se usnesou jejich předsedové, budou schvalovány předsedou vlády. A závěrem vyzval k tomu, aby národně socialistická strana šla do nadcházejících jednání alespoň „navenek jednotná“.⁸⁸

Svou novou podobu existence hledala také sociální demokracie. Ani mezi sociálními demokraty nepřevládala jednotný vyhraněný ná-

zor na novou organizační i ideovou podobu strany, ale potřeba „přizpůsobit se“ změněným podmínkám byla pocíťována obecně a naléhavě. Oficiálně ji v Právu lidu vyjádřil jeho šéfredaktor Josef Stivín – krátce po zasedání představenstva sociální demokracie 14. 10. 1938 – v úvaze pod příznačným názvem Strany a straničky. Z článku je patrné, že diferencoval pozice dosavadních stran koalice. V nových poměrech, podle jeho slov, jsou nejsilnějšími v českých zemích dvě strany: agrární a sociální demokracie. Vycházel-li z počtu odevzdaných hlasů v posledních volbách, pak za těmito dvěma stranami následovaly strany národně socialistická a lidová, a strana živnostenská a Národní sjednocení, které charakterizoval jako strany slabé, jež „by neměly překážet sjednocení národních sil a někam vplynout“. Představoval si, na základě této rozvahy, že by bylo možné vytvořit z dosavadních čtyř vedoucích pouze tři politické strany: Kolem strany agrární by se koncentrovaly strany pravicové, ve středu by mohla existovat strana lidová a nalevo pak „strana pracujícího lidu“, jež by vznikla sloučením nebo federativním sblížením sociálních demokratů a národních socialistů, což by bylo podle J. Stivína „přirozeným procesem“.⁸⁹

J. Stivín tak poprvé oficiálně formuloval ideu založit v rámci soustředění politického života novou stranu, o jejíž budoucnosti prohlásil, že se nebude uzavírat před případnými změnami, které budou vyžadovat nové poměry ve státě a v zahraniční politice. V tomto ohledu zůstala jeho úvaha zatím jen v obecné poloze. Avšak byla doplněna výzvou, aby sociální demokracie opustila řady Socialistické internacionály. Stivín tím dával najevo národním socialistům, že jednu z hlavních překážek vzájemného splynutí – internacionální svazky – je sociální demokracie připravena odstranit.

K nejnaléhavějším otázkám dne – k přebudování politického systému a k úloze politických stran v něm – se na stránkách Přítomnosti několikrát vracel Ferdinand Peroutka. Tento nezávislý publicista, který v minulém dvacetiletí oprávněně získal pověst jednoho ze strážců československé demokracie, také nemohl přehlédnout, že v nových realitách druhé republiky je nezbytné kriticky zvážit klady a zápory dosavadní tvářnosti československé parlamentní demokracie. Svou výchozí názorovou pozici opíral o konstatování, že jako politický novinář „s žádnou stranou neměl nic společného, neměl je rád a sám byl u nich neoblíben“. Nechtěl odstranění politického stranictví, ale uvědomoval si, že „strany budou se musít rozumným způsobem sloučit a hlavně být ochotny přijmout rozumné vedení. ... Ty strany, které zůstanou, budou musít prokázat své právo na existenci, neboť žádné instituce si národ neudržuje jen proto, aby je měl, nýbrž proto, že doufá mít z nich prospěch.“ Peroutkovo ohlednutí za minulostí první republiky bylo ovšem značně kritické. Na-

psal: „...musíme si přiznati, že naše demokracie, což bylo totéž jako naše stranictví, selhala v řešení německé otázky, a sice z důvodů, které mají přímý vztah k stranictví, poněvadž všechny strany se bály o popularitu, jinak řečeno, o výsledek voleb. ... Váhaly a otálely v této pro bývalý stát nejdůležitější otázce, méně se bály vnějších nepřátel než voleb.“ Z této skutečnosti pak vyvozoval, že těžko může být někdo, kdo by věřil, že může nadále existovat systém, „který míval vinu na zoufale pomalém rozhodování vlád. Potřeba autoritativnější vlády zdá se býti nesporná, nejen proto, že si toho leckde v našem sousedství asi přejí, nýbrž také proto, že nám to nakazují naše vlastní zájmy.“⁹⁰ Peroutka nevažoval jednostranně a pedantsky o tom, kolik má být zachováno z dosavadního politického systému politických stran, zda dvě, tři, či dokonce čtyři. Uznával za správné a v dané době oprávněné úsilí vybudovat autoritativní vládu, dokonce „i když by snad v tom byla zahrnuta potřeba vytvořit velkou stranu, která by měla zřetelnou převahu nad všemi ostatními“. V každém případě ovšem požadoval, aby byla mezi dřívějšími a budoucími poměry zachována kontinuita všeho, co si kontinuity zasluhuje, a na prvním místě jmenoval politickou demokracii. A proto nebylo podle jeho názoru možné „na místo všech dosavadních stran dosadit stranu jedinou a přitom hovořiti, že jsme zachovali demokracii“. Pozastavoval se v této souvislosti nad tím, jak „se dnes zase příliš mnoho mluví jménem národa a každý vydává svůj projev za posvátnou národní vůli“.⁹¹ Tím naznačil, že občanský princip, který až dosud u rozhodujících českých politických stran převládal, je postupně vytlačován a nahrazován převládajícím principem národním, někdy až nacionalistickým, a varoval před tím.

Probíhající proces přeměny politického systému druhé republiky měl především empirický a prakticistní charakter, ale vyvolával potřebu hledat teoretická zdůvodnění. Tím spíše, že byl intenzivně pocitován vnější tlak – především ze strany Berlína – a uplatňovaly se i snahy poučit se u cizích vzorů a jiných politických systémů nejen demokratických, ale i výrazně autoritativních.

Mezi soudobými politiky, kteří ovšem nebyli nezávislými teoretiky a přímo se podíleli na politickém dění a transformaci politického života, se výrazně uplatnil prof. Jan Mertl.⁹² V článku o autoritativní demokracii z podzimu roku 1938 se zabýval obsáhlou kritikou liberální demokracie devatenáctého století, jejíž ideál převzal politický systém nově vzniklého československého státu. Dával do protikladu základní ideu liberální demokracie, tedy ideu svobody jednotlivce a systém většího počtu disciplinovaných politických stran, jenž však nepředstavoval, podle jeho názoru, skutečnou svobodu jedince, protože byla potlačována nátlakem stran. Dovožoval z toho, že zavedený systém „nevytvářel jednotnou vůli státního ná-

roda“. Poukazoval na to, že v takovémto stavu i vlády ustavičně svažovala vůle stranických skupin, z nichž se skládala vládní většina. Za největší závadu tohoto systému považoval – i když v tomto ohledu zdaleka nebyl původní – „potlačení svrchovaných zájmů národa a státu egoistickými zájmy jednotlivých stran“. Kritika demokratického politického systému J. Mertlovi umožnila položit si otázku, „jak to zařídit, abychom svou národní vládu učinili výkonnou, pružnou, odpovědnou?“ V kritice minulosti J. Mertl hledal poučení a „lepší směrnici pro náš politický život ve druhé republice“. A nacházel ji v přechodu k autoritativní demokracii, kterou chápal jako symbiózu „pracovní výkonnosti dnešních diktatur“ a „výrazu jednotné silné národní vůle“. Výrazně tedy opouštěl občanský princip a nahrazoval jej principem národním a autoritářským. Jeho pojetí „autoritativní demokracie“ ovšem není možné ztotožňovat s fašismem či jinými podobnými formami neomezené diktatury. Mertl totiž předpokládal, že se bude jím navrhovaný politický systém druhé republiky lišit od diktatur především v tom, že „výkon moci bude časově omezen a pověření vůdců bude, pokud jde o funkce politické, výsledkem svobodné volby všech občanů“. I z toho je patrné, že J. Mertl podceňoval dynamismus a vnitřní logiku praktického politického života a nechápal, že právě permanentně obnovované demokratické politické instituty jsou jedinou spolehlivou zábranou před zneužitím a uzurpací moci. Od dosavadní tradice českého politického myšlení se výrazně odchýlil i v pojetí autoritativní úlohy vedoucích politických osobností. Napsal o tom: „Od liberalistické a stranické demokracie se bude lišit autoritativní demokracie osobní odpovědností a v důsledku toho i neomezenou osobní autoritou vůdců. ... Dovedli národ poslouchat, je třeba, aby také ti, jímž svěřil své vedení, dovedli a mohli poroučet.“⁹³

Je třeba vidět, že idea autoritativní demokracie působila – v protikladu k dobové odmítané „chaosu demokracie“ – přitažlivě a brzy zdomácněla v politických úvahách představitelů řady politických stran a začalo ji propagovat i mnoho soudobých žurnalistů. Výrazně se prosazovala na stránkách Venkova. I to bylo symptomatické pro fakt, že právě v agrární straně nacházela značnou odezvu a stala se jedním ze základních stavebních kamenů úsilí o přebudování politického života a vypracování nového programu budování státu, které by se odehrávalo za vedení republikánské strany. Zároveň však tento program budování státu narážel na přirozené, retardační tendence. Vždyť právě agrární strana byla svými kořeny těsně spjata a propletena s předchozím systémem a vnitřně nebyla připravena hned a náraz opustit léty vyzkoušenou a zaběhnutou praxi koaliční spolupráce.

Mimo sféru „státotvorných“ politických sil se k politickému kvasu a třibení ideových a programových názorů na budoucí podobu

druhé republiky vyjadřovali i zástupci skutečné opozice. Patřila k nim především nacionálně vlastenecky orientovaná skupina opozičních poslanců Národního sjednocení (Ladislav Rašín, Vlastimil Klíma), ale také například prof. Arne Novák, tehdejší rektor Masarykovy univerzity v Brně, a rovněž skupina sociálně demokratických – a zčásti i národně socialistických – intelektuálů, sdružená kolem Dělnické akademie a Petičního výboru Věrní zůstaneme, a přirozeně i celá řada tvůrčích osobností z různých oblastí kulturního života, které nechtěly opustit demokratické ideály.

Tiskovou tribunou skupiny opozičních poslanců byl časopis Národní myšlenka (s podtitulem Nezávislý měsíčník československého nacionalismu). Na jeho stránkách prezentovali svoje názory na přeměny politického a společenského života druhé republiky, jimiž bezprostředně reagovali na probíhající proces „zjednodušení“ politického života. Osobitě stanovisko formuloval L. Rašín v článku Pohltit – nebo soustředit? V jeho úvodu se zamýšlel nad pokusy hledat viníky „velké národní katastrofy“ a nad úsilím svést „rozhořčení, zklamání a hněv lidu jen jedním směrem, proti jedné osobě, nebo jediné skupině osob“. Podle Rašínova názoru tento pokus selhal, neboť národ rozeznal, že „v demokratické republice nelze sváděti tak jako v monarchiích nebo v diktaturách vinu a zodpovědnost na jedinou osobu nebo jediný okruh lidí, nýbrž že o moc ve státě, a tedy také o zodpovědnost za jeho vývoj se dělí velký počet osob a skupin“. Odmítl tedy paušální kritiku skupiny Hradu a prezidenta E. Beneše, s jehož názory a stanovisky se sám často konfrontoval. Neodpustil si ironicky kritickou poznámku na adresu politiků, kteří prý podle vlastních slov předvíдали národní katastrofu a „nehnuli ani prstem, aby ji odvrátili“. Teprve nyní – po katastrofě – v „potu tváře snášejí doklady své předvídavosti“. Příčinu jejich osobního selhání spatřoval Rašín v prioritizaci stranických a stavovských zájmů, které odsouvaly starosti o národ, stát a jeho budoucnost do pozadí. L. Rašín proto přitakává všeobecně rozšířenému názoru, že je třeba odstranit politické strany, ale současně také lidi zatížené dvacetiletým stranickým režimem, a navrhuje vybudovat místo starého stranicko-politického systému systém „nový, s novými lidmi“. A svou představu konkrétněji formuloval slovy: „Nové národní hnutí může být vybudováno jen na zásadě národní solidarity. Společný zájem národní musí být povýšen nad dílčí zájmy jednotlivých stavů a tříd. ... Strana (Rašín má na mysli stranu agrární – pozn. aut.), která hlásá soustředění s tajnou nebo vyslovenou myšlenkou, že toto soustředění musí především posloužit jejím zájmům a posílit její moc, není schopna k provedení nápravy ani sama u sebe, ani ve státě. ... Ten, kdo odvozuje legitimaci k vůdcovství jen ze své rutiny politického řemeslníka, není schopen vytvořit nové hnutí.“⁹⁴

Jestliže Rašínovy názory reprezentovaly konzervativnější a vyhraněně národně vlastenecké stanovisko, pak levicoví intelektuálové ze skupiny Dělnické akademie a Petičního výboru Věrní zůstaneme (PVVZ), kteří se právě v této době postupně emancipovali od přizpůsobivosti mateřské sociálně demokratické strany, hodlali i v nové situaci zůstat na pozicích moderního evropského demokratického socialismu a dávali to zřetelně najevo. Již od počátku třicátých let rozvíjeli svou politickou aktivitu mimo tradiční mocenské struktury a chtěli vůči nim vytvářet určitou protiváhu. Z tohoto důvodu také necítili sebemenší odpovědnost za kapitulaci a rezolutně ji odmítali, protože podle jejich názoru s sebou přinesla vlnu defetismu, úsilí po likvidaci demokracie a zavedení totalismu, způsobila „paniku politickou i morální“, a to vše vytvářelo „ohrožení národa v jeho dalším vývoji“.⁹⁵ Razantně a adresně kritizovali monopolní postavení stran ve státě, partajnické manýry a zejména skutečnost, že z „vůdců politických stran se stali skuteční vládcí státu“. Odmítání starého stranictví zařadilo i tyto intelektuály (doc. Josef Fischer, Václav Běhounek, Václav Patzak, Wolfgang Jankovec a další) do řady těch, kdož požadovali „rozchod politických stran, přebudování a zjednodušení politického života“, i u nich promlouvala „nedůvěra lidu v politické strany, kterými se cítil opuštěn a zrazen“. Jejich stanovisko charakterizoval také požadavek, aby přebudování politického života probíhalo radikálně, přičemž zásadně odmítali alternativu druhé republiky jako „státu agrárního“, v němž by měla výsadní postavení „jedna národní politická strana“. Vehementně se přimlouvali za systém existence alespoň dvou politických stran a v souvislosti s tím vyslovovali názor, že dalekosáhlé zjednodušení politického života je třeba obecně chápat jako „uvědomění si nutnosti sebezáchovy“. Začali připravovat projekt nové opoziční strany, pro niž hledali organizační základnu v Dělnické akademii a přiřkli jí pracovní název Národní strana pracujícího lidu.⁹⁶

Existovali ovšem i lidé, kteří přímo bytostně cítili, že ústup od ideálů humanitní liberální demokracie je útokem na samy základy národního bytí a samotného ducha novodobých českých dějin. Neměli ovšem příležitost – nebo ji ani nevyhledávali – vstoupit do každodenního politického zápasu oněch měsíců, ale přesto ji reflektovali, byť ve formě osobních poznámek, jež nebyly ve své době určeny pro veřejnost. Takové svědectví nabízí filozoficky laděný deník Josefa Čapka, vydaný až po druhé světové válce pod názvem Psáno do mraků. Čapkův přístup k dobové realitě byl oproštěn od omezujícího horizontu dobového dění a byl nesen étosem nadčasovosti a neměnnosti mravních ideálů demokrata, který ani za stávající situace od nich nemínil dezertovat. V této dimenzi je třeba chápat Čapkovu charakteristiku druhé republiky a snah jejich hlavních politic-

Druhá část

kých protagonistů, volajících po záchraně národa, zvláště těch nejextrémnějších jednotlivců a sil mezi nimi. J. Čapek pohlížel na jejich činnost s nesmlouvavou kritičností a náročností, a proto je soudil hněvivě: „Cizí lidé nám zmenšili území hmotné, a teď nám sami naši ještě zmenšují naše území duchovní. Co jste, štváči, traviči, spekulanti bez svědomí, udělali z národa, z toho lidu Masarykova pohřbu, lidu všesokolského sletu, lidu mobilizace. S jakými čistými silami, s jakou věrností a důvěrou jsme mohli jít do těžkých úkolů ztrýzněné republiky! S jakou otravou, s jakým vnitřním rozkladem se do toho nastávajícího krušného a nebezpečného života vchází! Žádný nepřítel světa nedopustil se tolika zlého jako vy, vyděrači běd, kteří jste tento národ tak strašlivě zkazili a zhanobili! Ne ztracená území, ale toto je národní katastrofa!“⁹⁷

PROCES VZNIKU STRANY NÁRODNÍ JEDNOTY – „NÁRODNÍ STRANY“ VLÁDNÍ A VLÁDNOUCÍ

Ve dnech 13. a 14. října 1938 se uskutečnila návštěva ministra zahraničních věcí dr. Fr. Chvalkovského v Berlíně. Její průběh a výsledky se promítly do sílicího proudu „politického realismu“, který před veřejností dával najevo, že je zapotřebí vyjít s mocným sousedem za každou cenu a provést změny podle přání Berlína. Zároveň čs. politici podléhali iluzi, že se Německo probíhajícími proměnami uspokojí a že přece jen poskytne nové československé politické garnituře dostatečný prostor k vlastní politické činnosti,⁹⁸ která zahrnovala jak prvky kontinuity s dosavadní koaliční praxí, tak i prvky diskontinuity.

Ministr Chvalkovský zevrubně informoval o průběhu berlínské návštěvy na zasedání vlády a také představitelé agrární strany vyslechli, co vše si Německo přeje. Hlavní politickomocenské grémium právě v souvislosti s výsledky Chvalkovského cesty dospělo k přesvědčení, že nadešla doba, kdy je zapotřebí dosud chaotickému politickému kvasu dát konečně zřetelnější impuls, který by vedl k jeho určitější krystalizaci. Významným signálem se v tomto smyslu stal zvláště programový článek šéfredaktora Venkova R. Halíka Jdeme k zjednodušení politických poměrů – Obrisy velké národní strany, publikovaný 22. října 1938. R. Halík se v něm zamýšlel nad tím, jaká najít východiska ze situace, kdy všeobecně převládá heslo „Vinny jsou strany, proto je zrušme“. Zároveň si však kladl další otázku – je možné chtít demokracii a rozpustit všechny politické strany? A jak by český národ, který podle Halíkova názoru je ve svém jádře demokratický, přijal diktaturu? Je pro tento národ vhodný režim fašistický nebo nacistický s násilnou totalitou? Navrhoval řešení: „Vytvořit novou